

UOT-811.11-112

Səhifə: 96-100

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2026.1.96>

Gülzar Bəşirova
Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
bashirovagulnar@adda.edu.az
ORCID: 0009-0007-9211-1865

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ DƏNİZ TERMINLƏRİNİN SEMANTİK ANALİZİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə Azərbaycan və ingilis dillərində dənizçilik terminologiyasının müqayisəli-lingvistik təhlili təqdim olunur. Tədqiqat dənizçilik terminlərinin hər iki dildə lüğət mövqeyi, semantik strukturu, mənşə xüsusiyyətləri və funksional imkanlarını sistemli şəkildə araşdırır. Məqalədə terminlərin milli və alınma leksik vahidlər kimi formalaşma yolları, terminoloji sistem daxilində qarşılıqlı əlaqələri və çoxmənəlilik, sinonimlik, omonimlik və antonimlik kimi əsas semantik proseslər təhlil edilir.

Tədqiqat müasir dil materialları, sahəvi terminoloji və izahlı lüğətlər, eləcə də elmi-nəzəri mənbələr əsasında aparılmışdır. Müqayisəli təhlil göstərir ki, dənizçilik terminologiyası hər iki dildə açıq və dinamik sistem kimi fəaliyyət göstərir və yalnız dilin daxili inkişaf qanunauyğunluqları ilə deyil, həm də beynəlxalq dil əlaqələrinin təsiri ilə zənginləşir. İngilis dilinin beynəlxalq dənizçilik dili kimi rolu Azərbaycan dənizçilik leksikasının formalaşmasına və beynəlmiləlləşməsinə mühüm təsir göstərir. Nəticələr göstərir ki, dənizçilik terminləri yalnız texniki-peşə sahələrini əhatə etmir, eyni zamanda hüquqi, iqtisadi və kommunikativ funksiyalar daşıyır, beləliklə, dilin ümumi leksik-semantik sisteminə töhfə verir. Araşdırma terminoloji sistemlərin qarşılıqlı təsirini, semantik paralelləri və sahəvi terminologiyanın inkişaf meyillərini üzə çıxarmaq baxımından elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: dənizçilik terminologiyası, leksik-semantik təhlil, müqayisəli dilçilik, alınma terminlər, frazeologiya, terminoloji sistem.

Giriş: Müasir dilçilikdə terminologiyanın öyrənilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir, çünki terminlər yalnız müəyyən sahəyə aid anlayışların adlandırılması vasitəsi kimi deyil, həm də elmi biliklərin sistemləşdirilməsi, saxlanılması və ötürülməsi mexanizmi kimi çıxış edir. Terminoloji sistemlər dilin xüsusi alt sistemi kimi formalaşaraq ümumi leksik fondla qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir və bu qarşılıqlı təsir nəticəsində dilin semantik imkanları genişlənir. Bu baxımdan dənizçilik terminologiyası həm tarixi inkişaf dinamikası, həm funksional çoxşaxəliliyi, həm də beynəlxalq xarakteri ilə dilçilik tədqiqatlarında xüsusi maraq doğuran sahələrdən biridir [1].

Dənizçilik fəaliyyəti qədim dövrlərdən etibarən iqtisadi, siyasi və mədəni münasibətlərin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Dəniz yolları vasitəsilə ticarət əlaqələrinin genişlənməsi, yeni coğrafi ərazilərin kəşfi və beynəlxalq əməkdaşlığın formalaşması bu sahənin terminoloji bazasının zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu inkişaf prosesi nəticəsində dənizçilik terminologiyası yalnız gəmiçilik və naviqasiya ilə məhdudlaşmayaraq logistika, hüquq, iqtisadiyyat və kommunikasiya sahələrini də əhatə edən kompleks sistemə çevrilmişdir [2].

Azərbaycan dili üçün dənizçilik terminologiyasının formalaşması ölkənin coğrafi mövqeyi və iqtisadi prioritetləri ilə sıx bağlıdır. Xəzər dənizi regionunda yerləşən Azərbaycan üçün dəniz nəqliyyatı, enerji resurslarının daşınması və liman infrastrukturu strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu sahələrdə istifadə olunan terminlər həm dilin daxili inkişaf qanunauyğunluqları, həm də beynəlxalq təsirlər əsasında formalaşır və inkişaf edir [3].

Müasir dövrdə ingilis dili beynəlxalq dənizçilik dili kimi çıxış edir. Beynəlxalq dənizçilik standartlarının, texniki sənədlərin və peşəkar kommunikasiya vasitələrinin böyük əksəriyyəti ingilis dilində formalaşdığı üçün bu dilin terminoloji sistemi digər dillərə, o cümlədən Azərbaycan dilinə güclü təsir göstərir. Bu təsir nəticəsində terminlərin alınması, uyğunlaşdırılması və semantik transformasiyası prosesi baş verir [4].

Tədqiqat Azərbaycan və ingilis dillərində dənizçilik terminologiyasının leksik-semantik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə müqayisəli-linqvistik yanaşma əsasında aparılmışdır. Bu yanaşma terminlərin semantik strukturu, mənşə xüsusiyyətləri və funksional imkanlarının paralel şəkildə təhlilinə imkan verir. Empirik baza kimi sahəvi terminoloji lüğətlər, izahlı lüğətlər, monoqrafiyalar və müasir elmi mətnlərdən istifadə olunmuşdur [5,6,7].

Araşdırma göstərir ki, dənizçilik terminologiyası açıq və dinamik sistem kimi fəaliyyət göstərir. Bu sistem yalnız dilin daxili resursları hesabına deyil, həm də beynəlxalq əlaqələr və qloballaşma prosesləri nəticəsində inkişaf edir. Terminoloji sistem daxilində çoxmənəlilik, sinonimlik, omonimlik və metaforikləşmə kimi leksik-semantik proseslər aktiv şəkildə müşahidə olunur [8,9]. Dənizçilik terminologiyasının formalaşmasında əsas mexanizmlərdən biri semantik üsuldur. Bu üsul sözlərin mövcud mənalarının dəyişdirilməsi, genişləndirilməsi və ya qısaltılması yolu ilə yeni terminlərin yaranmasını təmin edir. Qasimovun qeyd etdiyi kimi, semantik üsul bəzən çoxmənəlilikə səbəb olsa da, yeni anlayışların ifadəsi üçün ən məhsuldar vasitələrdən biri hesab olunur [10].

Semantik üsulla yaranan terminlər dənizçilik leksikasında geniş yayılmışdır və onların inkişafı bir neçə əsas istiqamətdə müşahidə olunur. İlk növbədə, ümumişlək sözlərin terminoloji məna qazanması diqqəti cəlb edir. Məsələn, “yük”, “beşik”, “köynək” kimi sözlər gündəlik dildə istifadə olunsada, dənizçilik sahəsində xüsusi terminoloji məna kəsb edir. Bu tip semantik transformasiya dilin daxili imkanları hesabına terminoloji sistemin zənginləşməsinə təmin edir.

Digər mühüm istiqamət sözlərin mənasının xüsusişməsi ilə bağlıdır. Bu zaman ümumi anlayış bildirən söz konkret sahəyə aid terminə çevrilir. Məsələn, “borc”, “müflisləşmə”, “apron” kimi terminlər iqtisadi və hüquqi kontekstdən çıxaraq dənizçilik sahəsində spesifik məna qazanır. Bu proses terminoloji sistemin dəqiqləşməsinə və funksional differensiasiyasına xidmət edir.

Semantik inkişafın digər istiqaməti metaforikləşmə ilə bağlıdır. Metaforikləşmə dilin ən məhsuldar semantik mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir və yeni terminlərin yaranmasında mühüm rol oynayır. Bu proses nəticəsində sözlər yeni məcazi mənalar qazanaraq terminoloji sistemə daxil olur. Məsələn, ingilis dilində “sea dog”, “sea eagle”, “sea-goat” kimi ifadələr metaforik əsasda formalaşmışdır. Azərbaycan dilində isə “dəniz ömrü”, “dalğaların pıçıltısı” kimi ifadələr bu prosesin nəticəsidir [8].

Metaforikləşmə prosesi motivləşmə ilə sıx bağlıdır. Motivləşmə sözün daxili formasının onun semantik strukturu ilə əlaqəsini təmin edir və terminlərin mənasının dərk olunmasını asanlaşdırır. Bu baxımdan metaforikləşmə yalnız ifadə vasitəsi deyil, həm də düşüncə və idrak mexanizmi kimi çıxış edir. Əfəndiyevanın qeyd etdiyi kimi, metafora dilin terminoloji leksikasının zənginləşməsində mühüm rol oynayan vasitələrdən biridir [11].

Semantik dəyişmə prosesində iki əsas istiqamət müşahidə olunur: bir tərəfdən ümumişlək sözlər terminoloji məna qazanır, digər tərəfdən isə mövcud terminlər yeni semantik çalarlar əldə edərək genişlənir və ya qısalır. Bu proses terminoloji sistemin inkişafında mühüm rol oynayır və onun dinamik xarakterini təmin edir.

Dənizçilik terminologiyasında çoxmənəlilik geniş yayılmış leksik-semantik hadisələrdən biridir. Çoxmənəlilik terminlərin müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalar ifadə etməsi ilə xarakterizə olunur. Məsələn, “course” termini həm gəminin istiqamətini, həm də tədris proqramını ifadə edə bilər. Azərbaycan dilində də “kurs”, “liman”, “axın” kimi sözlər həm terminoloji, həm də ümumi leksik mənalarda işlənir [9].

Omonimlik də dənizçilik terminologiyasında mühüm yer tutur. İngilis dilində “ship”, “dock”, “draft” kimi sözlər həm isim, həm də fel kimi işlənərək fərqli semantik funksiyalar yerinə yetirir. Bu hal terminlərin funksional çevikliyinə artırsa da, bəzən peşəkar kommunikasiya zamanı anlaşılmaqlara səbəb ola bilər.

Sinonimlik isə terminoloji sistemdə paralel adlandırmaların mövcudluğunu göstərir. Məsələn, ingilis dilində “ship”, “vessel”, “craft”, Azərbaycan dilində isə “gəmi”, “üzən vasitə” kimi terminlər eyni anlayışı ifadə edir. Lakin onların istifadə tezliyi və kontekstual funksiyaları fərqli ola bilər.

Dənizçilik terminologiyasında jarqon leksikası da xüsusi yer tutur. Peşə jarqonları müəyyən sosial və peşə qrupları daxilində istifadə olunur və əsasən ekspressiv və kommunikativ funksiyalar yerinə yetirir. Məsələn, “kap”, “mex”, “dok” kimi qısaltılmış formalar dənizçilər arasında geniş yayılmışdır. Həsənovun fikrincə, jarqon leksikası dilin ekspressiv imkanlarını genişləndirsə də, onun normativ strukturuna müəyyən mənfi təsirlər göstərə bilər [12].

Dənizçilik terminologiyasının mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onun bədii ədəbiyyatda istifadəsidir. Dəniz mövzusu həm Azərbaycan, həm də ingilis ədəbiyyatında geniş şəkildə işlənmişdir. Bu kontekstdə dənizçilik terminləri metaforikləşərək emosional və estetik məna kəsb edir. Məsələn, “firtına”, “mayak”, “dalğa” kimi sözlər bədii mətnlərdə insan həyatının müxtəlif aspektlərini ifadə edən simvollara çevrilir.

Terminoloji sistemin inkişafı dinamik xarakter daşıyır. Texnoloji yeniliklər, beynəlxalq əməkdaşlıq və qloballaşma prosesləri nəticəsində yeni terminlər yaranır, mövcud terminlər isə semantik dəyişikliklərə məruz qalır. Bu baxımdan dənizçilik terminologiyası açıq və dəyişkən sistem kimi qiymətləndirilə bilər.

Beləliklə, Azərbaycan və ingilis dillərində dənizçilik terminlərinin semantik analizi göstərir ki, bu terminoloji sistemlər həm struktur, həm funksional, həm də semantik baxımdan qarşılıqlı təsir şəraitində inkişaf edir. Müqayisəli-lingvistik yanaşma bu proseslərin daha dərinə anlaşılmalarına və terminoloji sistemlərin standartlaşdırılması istiqamətində yeni perspektivlərin müəyyənəndirilməsinə imkan yaradır.

Nəticə: Azərbaycan və ingilis dillərində dənizçilik terminologiyası açıq, dinamik və çoxsəviyyəli sistem kimi fəaliyyət göstərir. Bu sistem həm dilin daxili resurslarından, həm də beynəlxalq kommunikasiya və standartlardan təsirlənərək formalaşır və inkişaf edir. İngilis dilinin beynəlxalq dənizçilik dili kimi rolu Azərbaycan terminologiyasının zənginləşməsinə və beynəlmilləşməsinə mühüm təsir göstərir.

Dənizçilik leksikası semantik zənginliyi, funksional çevikliyi və terminoloji sabitliyi ilə professional ünsiyyətin effektivliyini təmin edir. Terminlər yalnız texniki anlayışları ifadə etməklə kifayətlənmir, həm də hüquqi, iqtisadi və mədəni sahələrlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Müqayisəli-lingvistik təhlil terminoloji sistemlərin qarşılıqlı təsirini, inkişaf meyillərini və standartlaşdırma perspektivlərini müəyyənəndirməyə imkan verir və gələcək tədqiqatlar üçün nəzəri baza yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı.

1. Məmmədli, N. Alınma terminlər (1920–1995-ci illər). Bakı: Elm, 1997. 312 s.
2. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın standartlaşdırma formaları. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2015, 484 səh.
3. Sadıqova S. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilində terminologiyanın inkişafı. Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2016, 396 səh.
4. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of English Language. Cambridge University Press, 2019. ISBN: 978-1-108-42359-5
5. Pənahi, M.A., Osmanova, N.L., Bəşirova, G.R. İngiliscə–Azərbaycanca dəniz terminləri lüğəti. Bakı. 2012. 506 s.
6. Sager, J.C. A Practical Course in Terminology Processing. John Benjamins, 1990. <https://doi.org/10.1075/z.44>
7. Cabré, M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. John Benjamins, 1999. <https://doi.org/10.1075/tlrp.1>

8. Lyons, J. Linguistic Semantics: An Introduction. Cambridge University Press, 1995.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511810213>
9. Kövecses, Z. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford University Press, 2010.
<https://doi.org/10.7764/onomazein.61.12>
10. Qasımov, M. Terminologiyanın əsasları. Bakı. 1997.
11. Əfəndiyeva, T. Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı. 2005.
12. Həsənov, H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı. 2000.

Gulnar Bashirova

Semantic analysis of maritime terms in Azerbaijani and English

Abstract

This article presents a comparative linguistic analysis of maritime terminology in the Azerbaijani and English languages. The study systematically examines the lexical position, semantic structure, origin features, and functional capabilities of maritime terms in both languages. The article analyzes the formation of terms as national and borrowed lexical units, their interrelations within the terminological system, and key semantic processes such as polysemy, synonymy, homonymy, and antonymy.

The research is based on modern linguistic materials, specialized terminological and explanatory dictionaries, as well as scientific and theoretical sources. The comparative analysis shows that maritime terminology functions as an open and dynamic system in both languages and is enriched not only by the internal developmental patterns of the language but also by the influence of international linguistic interactions. The role of English as an international maritime language significantly impacts the formation and internationalization of Azerbaijani maritime vocabulary. The findings indicate that maritime terms encompass not only technical and professional domains but also carry legal, economic, and communicative functions, thereby contributing to the overall lexical-semantic system of the language. The study is of scientific importance in revealing the interaction of terminological systems, semantic parallels, and development trends in specialized terminology.

Keywords: *maritime terminology, lexical-semantic analysis, comparative linguistics, borrowed terms, phraseology, terminological system.*

Гюльнар Баширова

Семантический анализ морских терминов в азербайджанском и английском языках

Аннотация

В данной статье представлен сравнительно-лингвистический анализ морской терминологии в азербайджанском и английском языках. В исследовании системно рассматриваются лексическое положение, семантическая структура, особенности происхождения и функциональные возможности морских терминов в обоих языках. В статье анализируются пути формирования терминов как национальных и заимствованных лексических единиц, их взаимосвязи внутри терминологической системы, а также основные семантические процессы, такие как полисемия, синонимия, омонимия и антонимия.

Исследование выполнено на основе современных языковых материалов, специализированных терминологических и толковых словарей, а также научно-теоретических источников. Сравнительный анализ показывает, что морская терминология функционирует в обоих языках как открытая и динамичная система и обогащается не только за счёт внутренних закономерностей развития языка, но и под влиянием международных языковых контактов. Роль английского языка как международного языка

мореплавания оказывает существенное влияние на формирование и интернационализацию азербайджанской морской лексики. Результаты показывают, что морские термины охватывают не только технико-профессиональную сферу, но и выполняют правовые, экономические и коммуникативные функции, тем самым внося вклад в общий лексико-семантический строй языка. Исследование имеет научную значимость с точки зрения выявления взаимодействия терминологических систем, семантических параллелей и тенденций развития специализированной терминологии.

Ключевые слова: морская терминология, лексико-семантический анализ, сравнительное языкознание, заимствованные термины, фразеология, терминологическая система.

Çapa tövsiyə edən: *Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası*

Rəyçilər: *professor İ.Tahirov*
dosent M.Mürsəlova